

ТІНЬОВА ЗАРОБІТНА ПЛАТА В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Розглянуто причини існування тіньової заробітної плати в Україні, наслідки, до яких вона може призвести, проаналізована навантаження на заробітну плату та наведено шляхи вдосконалення механізму оподаткування.

Рассмотрены причины существования теневой заработной платы в Украине, причины, к которым это может привести, проанализирована нагрузка на заработную плату и приведены способы усовершенствования механизма налогообложения.

The reasons for the existence of shadow wages in Ukraine are determined, the reasons which may be caused by them are detected, the tax burden on wages is analyzed, suggestions how to improve the taxation system are offered.

Ключові слова. Тінізація заробітної плати, навантаження на зарплату, нарахування та відрахування із зарплати, податкова соціальна пільга, прожитковий мінімум доходів громадян.

Ключевые слова. Тенизация заработной платы, нагрузка на зарплату, начисления и отчисления из заработной платы, налоговая социальная льгота, прожиточный минимум доходов граждан.

Keywords. Shadowing wages, pressure on wages, charges and deductions from wages, tax social benefits, living wage of incomes.

Вступ. На сьогоднішній день особливо актуальними для України є питання боротьби з тіньовою заробітною платою, існування якої пов'язано з надмірним податковим навантаженням на фонд оплати праці та невідповідністю існуючих стандартів оплати праці реальним потребам людей.

Проблеми оподаткування заробітної плати та вивчення причин тінізації економіки присвятили свої праці такі вітчизняні науковці як Базилевич В., Варналій З., Коляда Т., Лібанова Е., Мазур І., Мандибура В., Швабій К. тощо, в роботах яких розглянуто чинний механізм оподаткування заробітної плати, особливості нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб, обґрунтовано доцільність застосування прогресивних ставок податку та охарактеризовано рівень податкового навантаження на фонд оплати праці з урахуванням податкової соціальної пільги, розглянуто причини виникнення тіньової економіки та способи боротьби з нею. Але недостатня увага приділяється дослідженню причин тінізації заробітної плати, однією з яких є сукупне податкове навантаження на неї, наслідків тіньової зайнятості та способів обмеження її масштабів.

Постановка завдання. Саме тому набуває особливої актуальності дослідження причин існування тіньової заробітної плати в Україні, що дозволить розробити заходи щодо їх усунення та сприятиме удосконаленню механізму оподаткування фізичних осіб, який впливає на рівень добробуту громадян та рівень соціальної напруги в суспільстві. Таким чином, оподаткування заробітних плат на сьогодні є досить актуальною проблемою, вирішення якої дозволить подолати велику кількість негативних явищ у суспільстві як економічного, так і соціального характеру.

Результати дослідження. Тіньова зайнятість та тіньова заробітна плата набули в Україні величезних масштабів і мають вже досить давню історію. За оцінками Міністерства доходів і зборів України в тіні знаходиться приблизно 35% заробітної плати (зарплата по країні це приблизно 450 млрд. грн., ще 150 млрд. виплачується в конвертах [1]). Отже, держава недоотримує як мінімум 21,69 млрд. податку на доходи фізичних осіб та 60,54 єдиного соціального внеску. За результатами досліджень Інституту соціології НАН України у конвертах виплачується близько 140 млрд. грн. і до бюджету не надходить приблизно 50 млрд. грн. Отримують зарплату нелегально близько 4 млн. осіб. За оцінками експертів обсяг тіньової економіки є ще більшим, а саме 45-50% заробітної плати виплачується «у конвертах»

© Є. А. Носова, 2013

тіньова заробітна плата може існувати у декількох формах:
— працевлаштування на умовах неофіційних трудових відносин;
— виплата заробітної плати частково офіційно, частково «у конвертах» або в розмірі, нижчому від законодавчо встановленого мінімуму;

— реєстрація працівників як суб'єктів підприємницької діяльності — фізичних осіб.

Виплата заробітної плати «в конвертах» обумовлюється наступними факторами:

— високий рівень податкового навантаження на фонд заробітної плати, який лежить на роботодавцеві і призводить до збільшення його витрат;

— низький рівень заробітних плат, що призводить до зниження купівельної спроможності за умови сплати податків;

— невпевненість населення у тому, що після виходу на пенсію можна буде отримати достойне соціальне забезпечення;

— високий рівень корупції в країні, який призводить до того, що населення не отримує еквівалентної компенсації за сплачені податки у вигляді суспільних та колективних благ.

Існування таких явищ як тіньова зайнятість та виплата заробітної плати у конвертах призводить до недоотримання коштів державним бюджетом та фондами соціального страхування, наражають роботодавців на небезпеку накладання фінансової та кримінальної відповідальності та позбавляють працівників соціальних гарантій, таких як відпускні, лікарняні, пенсійні виплати тощо як сьогодні, так і в майбутньому. Крім того, існування цього явища призводить до неможливості регулювання економіки за допомогою інструментів грошово-кредитної та податкової політик, а також призводить до зниження ефективності державної політики. Отже, пріоритетним завданням держави має стати створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності, що сприятиме детінізації ринку праці та соціально-економічному розвитку країни.

Наразі в Україні ведеться досить активна кампанія, що пов'язана з виведенням заробітної плати із тіньового сектора економіки. Міністерство доходів та зборів, а також Міністерство соціальної політики України вживають різноманітних заходів щодо підвищення рівня офіційної заробітної плати, виявлення необлікованих та прихованих доходів, а саме:

— проводять роз'яснювальні бесіди серед керівників підприємств;

— заслуховуються керівники, заробітна плата на підприємствах яких є значно нижчою за законодавчо встановлений мінімум або середнє значення по регіону;

— проводяться планові, позапланові та фактичні перевірки з питань виплати заробітної плати та оформлення трудових відносин;

— використовуються непрямі методи визначення оподаткованого доходу шляхом контролю витрат платників податків;

— створена комісія зі сприяння легалізації доходів та ринку праці, яка проводить перевірки платників податків, що використовують найману працю, або не мають найманих працівників при значних обсягах реалізації.

Крім того, триває інформаційна кампанія щодо інформування населення з приводу негативних наслідків отримання заробітної плати «в конвертах» та щодо відповідальності, яку за собою тягне цей факт.

Ці заходи дають певні позитивні результати, але не дозволяють значно зменшити рівень тінізації, оскільки основною причиною цього явища є високе податкове навантаження на заробітну плату, яке і буде проаналізоване далі.

При виплаті заробітної плати своїм працівникам працедавець має здійснити наступні платежі: відрахування із заробітної плати (3,6% — єдиний соціальний внесок, 15 (17%) — податок на доходи фізичних осіб), нарахування на заробітну плату — єдиний соціальний внесок від 36,76% до 49,7% залежно від класу професійного ризику виробництва, яких налічується 67 [3; 4].

Для визначення податкового навантаження на одну гривню зарплати до виплати ми пропонуємо використовувати наступну формулу:

$$\text{Індексація} \cdot \text{Індексація} \cdot \text{Індексація} = \frac{\text{Індексація} \cdot \text{Індексація} \cdot \text{Індексація}}{\text{Індексація} \cdot \text{Індексація}}$$

Розрахунок зарплати до виплати та навантаження на неї залежно від розміну нарахованої заробітної плати подано у табл. 1 та табл. 2. В якості основи для розрахунку була взята мінімальна заробітна плата станом на 1 січня 2013 року, яка складає 1147 грн.

Таблиця 1

РОЗРАХУНОК ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ДО ВИПЛАТИ

Нарахована заробітна плата	Податкова соціальна	Єдиний соціальний	Податок на доходи фізичних осіб	Зарплата до виплати
----------------------------	---------------------	-------------------	---------------------------------	---------------------

	пільга	внесок		
1	2	3	4	5
1147,00	573,50	41,29	79,83	1025,88
1294,82	573,50	46,61	101,21	1147,00
1610,00	573,50	57,96	146,78	1405,26
1611,00	-	58,00	232,95	1320,05
1714,99	-	61,74	247,99	1405,26
11470,00	-	412,92	1658,56	9398,52
12617,00	-	454,21	1846,53	10316,26
13764,00	-	495,50	2034,50	11234,00
19499,00	-	701,96	2974,36	15822,68
22940,00	-	701,96	3559,33	18678,71
25234,00	-	701,96	3949,31	20582,73
27528,00	-	701,96	4339,29	22486,75
29822,00	-	701,96	4729,27	24390,77

Джерело: складено автором на основі [3; 4]

Таблиця 2

НАВАНТАЖЕННЯ У РОЗРАХУНКУ НА ГРИВНЮ ВИПЛАЧЕНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Нарахована заробітна плата	Відрахування із заробітної плати, грн.	Нарахування на заробітну плату, грн.		Навантаження на заробітну плату, %	
		1 клас	67 клас	1 клас	67 клас
1	2	3	4	5	6
1147,00	121,12	421,64	570,06	52,91	67,37
1294,82	147,82	475,98	643,53	54,39	68,99
1610,00	204,74	591,84	800,17	56,69	71,51

Закінчення табл. 2

Нарахована заробітна плата	Відрахування із заробітної плати, грн.	Нарахування на заробітну плату, грн.		Навантаження на заробітну плату, %	
		1 клас	67 клас	1 клас	67 клас
1	2	3	4	5	6
1611,00	290,95	592,20	800,67	66,90	82,70
1714,99	309,73	630,43	852,35	66,90	82,70
11470,00	2071,48	4216,37	5700,59	66,90	82,69
12617,00	2300,74	4638,01	6270,65	67,26	83,09
13764,00	2530,00	5059,65	6840,71	67,56	83,41
19499,00	3676,32	7167,83	9691,00	68,54	84,48
22940,00	4261,29	7167,83	9691,00	61,19	74,70
25234,00	4651,27	7167,83	9691,00	57,42	69,68
27528,00	5041,25	7167,83	9691,00	54,29	65,52
29822,00	5431,23	7167,83	9691,00	51,66	62,00

Джерело: складено автором на основі [3; 4]

На рис. 1 зображено зміну податкового навантаження на заробітну плату в залежності від розміру заробітної плати та класу професійного ризику виробництва у відсотках в розрахунку на 1 гривню до виплати.

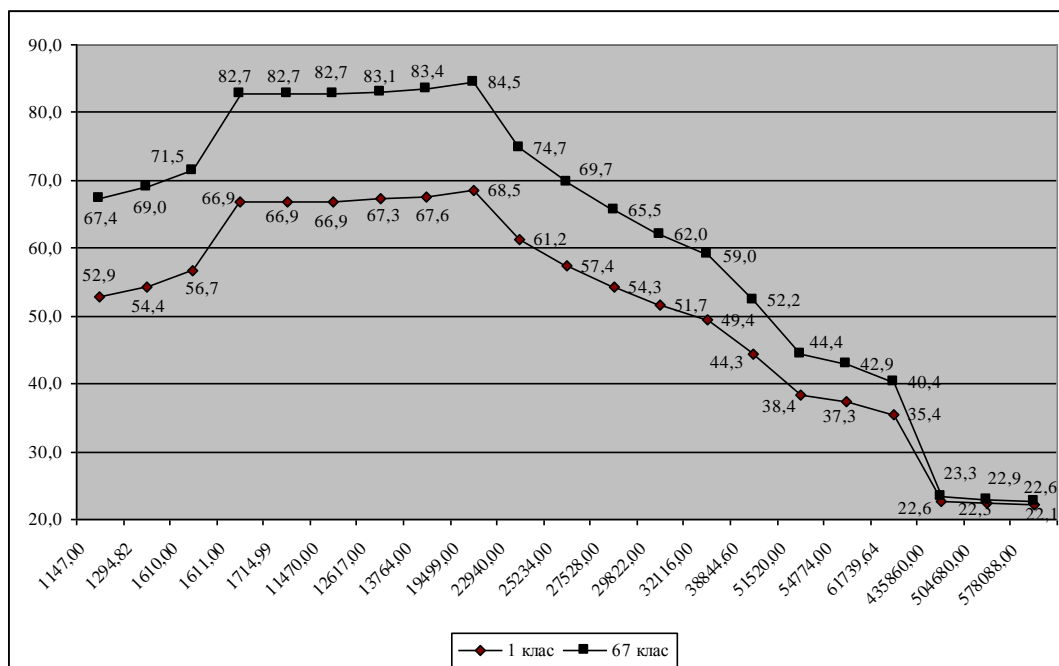

Рис. 1. Податкове навантаження на заробітну плату.

Джерело: складено автором на основі [3; 4]

Найменшим податкове навантаження є за умови, що працівник має право на податкову соціальну пільгу. Відповідно до п. 169.4.1 Податкового кодексу України право на це дає заробітна плата, що не перевищує розміру місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень. У 2013 році ця сума складає 1610 грн. Сама податкова соціальна пільга складає 50% прожиткового мінімуму для працездатної особи, тобто 573,5 грн. (з 1 січня 2015 — 100%) відповідно до пп. 169.1.1 Розділу III та п. 1 Розділу XIX Податкового кодексу України.

З рис. 1 видно, що за умови нарахування працівникові заробітної плати у розмірі прожиткового мінімуму навантаження на неї складає від 52,91% до 67,37% відповідно до класу ризику виробництва і поступово зростає при збільшенні зарплати.

Варто звернути увагу на той факт, що в Україні підпадає під оподаткування навіть заробітна плата, що є меншою або дорівнює прожитковому мінімуму. З табл. 1 видно, що для того, що виплатити працівникові зарплату на рівні прожиткового мінімуму, йому необхідно нарахувати її у розмірі 1294,82 грн., що на 12,9% перевищує зазначений показник. Це призводить до того, що малозабезпечені верстви населення отримують заробітну плату на рівні, що є менший за той, який визначений державою як мінімальний для забезпечення їх потреб. Крім того, це прямо протирічить ст. 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [5], в якому сказано, що основні державні соціальні гарантії, до яких, в тому числі, відносяться мінімальний розмір заробітної плати та неоподаткований мінімум доходів громадян, не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» [6] прожитковий мінімум — це вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. З цього можна зробити висновок, що відповідно до законодавства чиста заробітна плата, тобто заробітна плата за мінусом вирахувань, не може бути меншою за прожитковий мінімум.

З вище означеного витікає, що неоподатковуваний мінімум доходів громадян має бути прив'язаний до прожиткового мінімуму і не обкладатись податком на доходи фізичних осіб незалежно від розміру сукупного місячного доходу, що дозволить забезпечити виконання принципу рівності та мінімальних соціальних гарантій. Наразі такого поняття на

законодавчому рівні не існує, оскільки з 2004 року неоподатковуваний мінімум доходів громадян замінений системою податкових соціальних пільг.

Крім того, нарахування заробітної плати у розмірах, що межують з максимальною величиною для застосування податкової соціальної пільги (далі — ПСП) призводить до того, що навіть за більшого розміру нарахованої заробітної плати працівник отримує на руки меншу суму. З табл. 1 видно, що для того, щоб отримати таку саму суму, але вже без застосування ПСП, необхідно нарахувати зарплату у розмірі 1714,99 грн., що на 104,99 грн. або на 6,5% перевищує максимальну суму, що дає можливість для застосування ПСП. Це призводить до певної дискримінації платників податків. Цей недолік можна усунути шляхом заміни ПСП неоподатковуваним мінімумом, який розповсюджується на всіх платників податків і, на відміну від ПСП, не є обмеженим у використанні.

Аналізуючи навантаження на фонд оплати праці можна зазначити, що максимальним воно є при нарахованій заробітній платі у розмірі 17 мінімальних заробітних плат (з 1 січня 2013 року це 19499 грн.), а потім поступово починає зменшуватись. Це пов'язано з тим, що починаючи з цієї величини на заробітну плату припиняється нарахування єдиного соціального внеску.

Ці розрахунки свідчать про недосконалість чинного механізму оподаткування заробітної плати, оскільки особи з нижчими доходами відчувають на собі вищий податковий тягар.

Висновки. Саме тому одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері праці є детінізація заробітної плати, чого можна досягти шляхом:

— зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці, перш за все ставок, за якими здійснюється нарахування на фонд заробітної плати єдиного соціального внеску за рахунок працедавця;

— перерозподілу часток роботодавця і працівника в структурі соціальних внесків, що призведе до збільшення зацікавленості роботодавця у нарахуванні офіційної заробітної плати через зменшення витрат, пов'язаних з нарахуванням заробітної плати. Для України на першому етапі реформування пропонується пропорція 30 на 70 на користь роботодавців, яку підтримує і Федерація роботодавців України;

— удосконалення механізму оподаткування доходів фізичних осіб шляхом розширення шкали податкових ставок та збільшення ступеню їх прогресії, що дозволить перекласти податкове навантаження на більш забезпечені верстви населення;

— заміни податкової соціальної пільги на неоподатковуваний мінімум доходів на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що дозволило б усунути дискримінацію та забезпечити рівномірне зростання податкового навантаження при зростанні рівня доходів.

— проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо вигод отримання легальної заробітної плати, оскільки від її розміру безпосередньо залежатимуть майбутня пенсія, виплати по безробіттю, лікарняні тощо, а отже і можливість одержання соціальних гарантій;

— здійснення контролю з боку державних органів (Міністерство доходів та зборів України, Державна інспекція України з питань праці) за належним розміром заробітної плати, попереджуючи випадки її свідомого заниження роботодавцями та офіційним працевлаштуванням працівників;

— перерахунку та підвищення показників мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, оскільки в Україні вони не відповідають реальним потребам населення у забезпеченні споживання.

Отже, боротьба із таким явищем, як «заробітна плата у конвертах» має відбуватися за сукупністю адміністративних, економічних та правових методів. При цьому мають бути враховані інтереси як працівників, так і держави та роботодавців.

Література

1. У 2013 році буде посилена боротьба з тіньовими заробітними платами [Електронний ресурс] // Харківська обласна державна адміністрація: [сайт]. — Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk/news/print/id/13445>. — Назва з екрана.

2. Кравченко С.С. Детінізація заробітної плати як один із основних заходів покращення добробуту [Електронний ресурс] // Частний предприниматель: [сайт]. — Режим доступу: <http://chp.com.ua/all-news/item/11071-detinizaciya-zarobitnoi-plati-yak-odin-iz-osnovnih-zahodiv-pokracshennya-dobrobutu> — Назва з екрана.

3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. — Назва з екрана.

4. Закон України «Про збір та облік єдиного соціального внеску» від 08.07.2010 № 2464-VI [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>. — Назва з екрана.

5. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>. — Назва з екрана.

6. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 № 966-XIV [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-14>. — Назва з екрана.

7. Швабій К.І. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб / К.І. Швабій // Фінанси України. — 2012. — №3. — С. 31-37.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2013 р.